

Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ա Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն
Л И Т Е Р А Т У Р О В Е Д Е Н И Е
L I T E R A R Y S T U D I E S

ՀՏԴ՝ 82.09

DOI: 10.52971/18294316-2022.25.1-169

ՕՐԻԵՆՏԱԼԻՉՄԻ ԽՆԴԻՐԸ ԵՎ «ԱՐԵՎԵԼՔԻ» ԿԱՌՈՒՑԱՐԿՈՒՄԸ ՀՈՎՀ.
ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ԵՎ
ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՁ

Արթուր Միրզոյան

Երևանի պետական համալսարան

Բանալի բառեր՝ օրիենտալիզմ, Հովհաննես Թումանյան, քառյակներ, հրապարակախոսություն, Արևելք, հետզադության ուսումնասիրություններ, արդիականացում, արևմտականացում, սուբյեկտայնացում:

Հովհաննես Թումանյանն ապրել և ստեղծագործել է հասարակական մեծ փոխակերպումների ժամանակաշրջանում, որոնք վերաբերում էին ինչպես հայությանը, այնպես էլ աշխարհին առհասարակ: Այս փոփոխությունները, որ խորքային կերպով բխում են արդիականացման գործընթացներից, իրենց արտացոլումն են գտել Թումանյանի թե՛ գեղարվեստական, թե՛ հրապարակախոսական երկերում: Այս հոդվածում քննության ենք ենթարկելու օրիենտալիզմի՝ իբրև «Արևելքի» շուրջ արևմտյան գաղութատիրական խոսույթների ամբողջության արձագանքները Թումանյանի մոտ՝ միաժամանակ քննելով «Արևելքի» թումանյանական ըմբռնումը արդիականացման գործընթացների և ազգային սուբյեկտայնության հաստատման հրամատեքստերում:

Նախաբան. Է. Սայիդը իր «Օրիենտալիզմ» հիմնարար աշխատության մեջ վերհանում է «Արևելք» հասկացությունն իբրև Արևմուտքի կողմից մշտապես ձևակերպվող «Ուրիշի» մարմնավորում. «Գրողների մի լայն զանգված՝ բանաստեղծներ, վիպասաններ, փիլիսոփաներ, քաղաքական տեսաբաններ, տնտեսագետներ, կայսերական կառավարիչներ, ընդունել են Արևելքի եւ Արևմուտքի միջև այդ հիմնական տարբերակումը որպես մեկնարկային կետ Արևելքին, դրա բնակիչներին, սովորույթներին, «մտքին»:

ճակատագրին վերաբերող ճարտար տեսությունների, էպոսների, վեպերի, հասարակական նկարագրերի և քաղաքական գրությունների համար»¹: Նոր շրջանում, երբ սկսվում է եվրոպական տերությունների կողմից Արևելքի գաղութացումը, օրիենտալիզմը գալիս է առաջին պլան՝ որպես այդ Ուրիշի նկատմամբ գերիշխանության գործիք: Այս աշխատանքում մեր ուշադրության կենտրոնում ենք պահելու մասնավորապես ռուսական գաղութատիրության մեջ օրիենտալիզմի դերը, որն, ինչպես հետագոտող Հ. Բայադյանն է նշում, կարևոր էր ռուսների համար՝ իբրև սեփական արևմտականության հաստատում. «... ռուսների սեփական բարդ, խճճված և խնդրահարույց ինքնությունն է, հատկապես նրանց անլիարժեքության բարդույթը (դեպի Ասիա նայելով՝ նրանք ցանկանում են հաստատել իրենց արևմտյան բնույթը, մինչդեռ արևմտականացման ամեն մի նոր ջանք վերստին ի ցույց է դնում Եվրոպայի նկատմամբ նրանց ստորադասությունը): Այս իմաստով՝ ռուսական «սեփական Արևելքի» փորձառությունը սեփական արևմտյան ինքնությունը հստակեցնելու և սատարելու նպատակով, թվում է, կատարելապես համապատասխանում է Սաիդի օրիենտալիստական հարացույցին»²: Այս «սեփական Արևելքի» յուրացումը մտավոր ոլորտում իրականացվում էր նաև գրողների կողմից, որոնց կովկասյան թեմատիկայով երկերում բանաձևվում է գաղութատիրական հայացքը Կովկասին՝ լավագույնս ձևակերպված ռուս մեծ բանաստեղծ Ա. Պուշկինի հայտնի տողերում. «Ահա Կովկասն իմ ոտքի տակ/Ես մեն-մենակ վերևում»:

Արևմուտք-Արևելք այս հարաբերությունը ենթադրում է ոչ միայն արևելքցու, արևելյանի էկզոտիկացում, դրա՝ որպես միաձուլյ, ներքին տարբերություններից ու հակասություններից զուրկ մի մարմնի պատկերում ու հղացարկում, այլև, մյուս կողմից՝ այդ ընկալման յուրացում արևելքցու կողմից: Հայերի դեպքում, սակայն, պետք է նկատել, որ ռուսական գերիշխանությունը դիտվում էր որպես *միջոց*՝ սեփական՝ հանրությունը արդիականացնելու և (վերա)արևմտականացնելու: Հայ մի շարք հեղինակների մեծ հետաքրքրությունը իսլամական և արևելաստիական մշակույթների նկատմամբ թերևս բացատրելի է նաև արևմտականացման այս գործընթացով. արևմտյան մշակույթը յուրացրած հայ գրողն իր հայացքն է նետում մերձավոր և հեռավոր արևելքներին՝ որպես հաստատում սեփական արևմտականության: Հիշատակենք միայն Ավ. Բասիլյանի արևելյան թեմատիկայով կարճ արձակը, Վ. Տերյանի և Եղ. Չարենցի՝ պարսկա-արաբական, իսկ վերջինի դեպքում՝ նաև ճապոնական բանաստեղծական ձևերի կիրառումը: Է. Մայիդի պնդմամբ՝ որևէ արևմուտքցի չի կարող մտածել Արևելքի մասին՝ առանց հաշվի առնելու այն սահմանափակումները, որ բերում է օրիենտալիզմը³: Բնականաբար, սա չի կարող նշանակել, որ այս կամ մյուս գրողները արևելյան մշակույթներին դիմելիս շարժվում են բացառապես քաղաքակրթական դիրքերի ճշտման մտադրությամբ, սակայն այն քաղաքական-մշակութային համատեքստը, որում այս գործերը ստեղծվում են, ի սկզբանե տեղադրում են այդ երկերն այս հարացույցի մեջ: Այս առումով Թումանյանը, լիարժեքորեն յուրացնելով հանդերձ արևմտյան մշակույթն

¹ Said E.-1978, p. 3

² URL: <https://bit.ly/3ylBOgj>

³ Said E. -1978, p. 3

ու մտածողական գործիքակազմը, հայկական մշակույթն ու Հայաստանը համարում է հիմնավորապես արևելյան: Այն, որ Թումանյանն ի սկզբանե որդեգրում է Արևելք-Արևմուտք հակադրության օրինատալիստական հայեցակարգը, լավագույնս երևում է նրա «Արևելքի նոր դարագլուխը» հոդվածում. «Ասիան ու Եվրոպան կամ, ուրիշ խոսքով, Արևելքն ու Արևմուտքը լոկ աշխարհագրական տերմիններ չեն, այլ տարբեր քաղաքակրթություններ ու աշխարհայացքներ... Եվ մինչդեռ քրիստոնյա արևմուտքի ժողովուրդները ժամանակի ընթացքում վեր են կենում հեգեմոնիայի դեմ ու ձգտում են հավասարակշռության, մյուս կողմը՝ իսլամական արևելքը արաբական գերիշխանությունից հետո ընկնում է թուրքի գերիշխանության տակ»: Նույն հոդվածում Թումանյանը վկայակոչում է Ռուսաստանի առաքելությունը. «Մեծ է Ռուսաստանի էս ծառայությունը քաղաքակիրթ աշխարհքի առաջ, և երբեք նրա կառավարության հոռի կողմերը չպետք է արգելեն տեսնելու էս մեծ գործը, որի հաջող ավարտումը համաշխարհային տոն է քաղաքակրթության համար: Տոն է մանավանդ էն ազգերի համար, որոնք դարերով կրել են թուրքի անտանելի լուծը և դարերով լալիս են իրենց անվերջ կորուստները նրա ձեռքից»: Անշուշտ, կարևոր է նշել, որ այս տողերը գրվել են 1916 թվականին՝ Առաջին աշխարհամարտի և Ցեղասպանության օրերին, մինչդեռ այլուր Թումանյանը լրիվ այլ մոտեցում է ցուցաբերում՝ մինչև անգամ հայերի անունից ներողություն խնդրելով թուրքերից ու քրդերից՝ նրանց բարբարոսներ անվանելու համար⁴: Բացի այդ՝ նշանակալի է անգամ այս համատեքստում Ռուսաստանի կառավարության հոռի կողմերը հիշատակելը:

Բանաստեղծի մոտեցումն առավել հստակ պատկերացնելու բանալի է տալիս Լերմոնտովի նշանավոր «Մծիրիի» թումանյանական թարգմանությունը, որը, կարծում ենք, կարող է մանրամասն քննության: Այստեղ, սակայն, կանդրադառնանք միայն մեկ՝ խիստ կարևոր խնդրի: Թումանյանի հարգանքը ռուս բանաստեղծի և նրա ստեղծագործության նկատմամբ, իհարկե, վիճարկելի չէ. այդ մասին նա ինքն է խոսում իր «Կովկասի մեծ որդեգիրը» հոդվածում: Սակայն «Մծիրիի» նախերգանքի թարգմանությունը կարդալիս կարելի է հանդիպել մի հետաքրքիր իրողության, որը մեկնաբանության կարիք ունի: Նախերգանքի վերջին հնգատողը թումանյանական թարգմանության մեջ ամբողջովին բաց է թողնված: Բնօրինակում կարդում ենք.

И божья благодать сошла
На Грузию! Она цвела
С тех пор в тени своих садов,
Не опасая врагов,
За гранью дружеских штыков.

Այս եզրափակիչ տունը ակնհայտորեն ուղղված է Վրաստանում ռուսական տիրապետությունը որպես աստվածային պարզ ներկայացնելուն՝ նախերգանքը լավատեսական տրամադրությամբ փակելով: Թումանյանի տարբերակում նախերգանքն ավարտվում է անկումային, տխուր տրամադրությամբ, որով գունավորվում է «Իր ժողովուրդը հանձնեց ռուսին» տողը: Այս զարմանալի թարգմանչական միջամտությունը

⁴ Թումանյան Հ. -1995, էջեր 147-148:

կարելի է դիտարկել իբրև դիմադրություն գաղութատիրական պատումին հենց գաղութարարի հայացքը վերարտադրող տեքստի սահմաններում: Մրանով Թումանյանի թարգմանությունը մոտենում է ժամանակակից հետգաղութային թարգմանական տեսական ըմբռնումներին ու պրակտիկաներին, թեև ավելի քան կես դարով նախորդում է դրանց:

Բերվածը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ Թումանյանի վերաբերմունքը արևմտականացման հանդեպ առնվազն միանշանակ չէ: Ժամանակակիցներից Վ. Ահարոնյանն իր հուշերում անգամ հետևյալ կարծիքն է հայտնում. «Յովհ. Թումանյանը Եւրոպան և առհասարակ Արևմուտքը չէր սիրում... Գնահատում էր Արևմուտքի մշակույթը, բայց ասում էր եւրոպացիների անսրտությունը և ընչաքաղցութիւնը»⁵: Իր ավելի վաղ հիշատակված «Ապաշավանք»-ում բանաստեղծը հիասթափություն է հայտնում անգամ լուսավորականության և տեխնոլոգիական առաջընթացի նկատմամբ. «Էլ չեն խաբիլ մեզ նրանց մեքենաներն ու ճարտար արվեստները: Ճիշտ է ասել ժողովուրդը, թե դրանք բոլորը «սատանի հնարքներ» են, չոր ուղեղի ծնունդներ, և նրա լուսավորության մեջ ոչ աստվածային շունչն է տիրում, ոչ մարդկային խղճմտանքն է թագավորում»⁶: Այսպիսի մոտեցումը, որ մի կողմից յուրացնում է արևմտյան մտածողական կաղապարները, մյուս կողմից՝ մերժում Արևմուտքի քաղաքականությունն ու հատկապես կապիտալիզմի բերած օտարումն ու անհատապաշտությունը, արտաքինից կարող է հիշեցնել ռուսական սլավոնաֆիլ մտավորականների հայացքները, սակայն Թումանյանի մոտեցումը էականորեն տարբերվում է սրանցից՝ ինչպես բուն առաջադիմական գաղափարներին իր հավատարմությամբ, այնպես էլ իր քաղաքակրթական ուղղվածությամբ:

Արևմուտք-Արևելք հարցի և ռուսական գաղութատիրության առնչությամբ իր թերևս ամենացնցող արտահայտություններից մեկը Թումանյանն արել է 1919 թ.-ի վերջերին՝ գրույցներից մեկի ժամանակ. «Ես առաջ Պուշկինի, Լերմոնտովի ազդեցության տակ էի, հիմա Արևելքին եմ գալիս, գալիս եմ դեպի մերը — ազատագրվում եմ»⁷: Ազատագրում է համարվում ռուս դասական բանաստեղծների ազդեցությունից անցումը դեպի Արևելքի գեղագիտությունը: Այս յուրատեսակ հռչակումը, կարծում ենք, կարող է բանալի լինել Արևելքի թումանյանական ըմբռնումը բացելու համար:

Ինչպես ավելի վաղ նշել էինք, ռուս մի շարք գրողներ՝ սկսած Ա. Պուշկինից և Մ. Լերմոնտովից, գրում են Կովկասի մասին՝ բանեցնելով օրինենտալիստական հայացքը, ներկայացնելով Կովկասը՝ իբրև նախնական կարգերի ու վայրենության տարածաշրջան: Այս հայացքը, ինչպես ցույց տվեցինք, սերտորեն կապված է ինչպես ռուսական գաղութատիրության, այնպես էլ լուսավորական գաղափարների և Ռուսաստանի արևմտականացման գործընթացների հետ: Ռուսաստանի կողմից գաղութացված երկրի բանաստեղծ Թումանյանը բնականորեն ստեղծագործում էր ռուսական և, վերջինիս միջնորդությամբ, արևմտյան մշակույթի գերիշխող ազդեցության մթնոլորտում: Նույն 1919 թ.-ի նոյեմբերի 21-ին թվագրված իր հայտնի քառյակում Թումանյանը գրում է.

⁵ Ահարոնյան Վ. -1936, էջեր 106-107:

⁶ Թումանյան Վ. -1995, էջեր 148-150:

⁷ Թումանյան Ն. -1987, էջ 216

Արևելքի եղեմներին իջավ պայծառ իրիկուն,
Հեքիաթական պալատներում ըսպասում են իմ հոգուն.
Ի՛նչ եմ շինում էս ցեխերում, աղմուկի մեջ վայրենի...
Ա՛խ, թե նորից գըռնեն ճամփան, դեպի էնտե՛ղ, դեպի տո՛ւն...⁸

Այստեղ առաջ է բերվում այն միտքը, որ Արևելքը տուն է, հարազատն է. այնտեղ վերադառնում են: Սրան հակադրվում են ցեխերն ու աղմուկը, որոնց մեջ այժմ գտնվում է քնարական հերոսը: Կարիք չկա նշելու, որ այստեղ Արևելքը սուկ ֆիզիկական տարածք չէ, այլ որոշակի քաղաքակրթական վիճակ, թեև, կարծում ենք, հարկ է նշել, որ քառյակի նախնական տարբերակներից մեկում վերջին տողն այս տեսքն ունի. «Դեպի էնտեղ, էն բարձրերը, իմ բարձրերը զվարթուն»⁹: Այս տարբերակը հուշում է, որ եթե անգամ հեղինակն ի մտի է ունեցել ինչ-որ աշխարհագրական վայր, ապա դա հաստատ առաջին հայացքից բնական թվացող Մերձավոր Արևելքը չէ: Առավել հավանական են թվում հեղինակի հայրենիքի լեռները, հնարավոր կլինի համարել նաև աղոտ ակնարկը Հիմալայներին՝ հատկապես հաշվի առնելով Թումանյանի հետաքրքրությունը չինական քաղաքակրթության հանդեպ: Այսպես թե այնպես, այս Արևելքը ենթակա է վերանվաճման. գործընթաց, որը հեղինակի համար առնվազն դժվար է, և որի համար պետք է գտնել ճանապարհ:

Արևելք բառը հիշատակվում է Թումանյանի մեկ այլ քառյակի մեջ ևս՝ թվագրված 1921 թ. մայիսի 1-ով.

Արյունալի աղետներով, աղմուկներով ահարկու,
Արևմուտքի ըստրուկները մեքենայի և ոսկու՝
Իրենց հոգու անապատից խուսափում են խուտներամ
Դեպ Արևելքն աստվածային — հայրենիքը իմ հոգու...

Այս քառյակի վերաբերյալ եղել են տարատեսակ վերլուծություններ: Վ. Ահարոնյանն այն մեկնաբանում է Արևելքի երկրներն իր առաջնորդության շուրջ միավորելու՝ խորհրդային պետության նպատակների լույսի ներքո՝ փաստորեն Արևելքը կապելով Ռուսաստանի հետ, որին հակադրվում է իմպերիալիստական Արևմուտքը: Նմանատիպ կարծիք է հայտնել նաև Ա. Տերտերյանը՝ համարելով, որ Արևելքի ժողովուրդների եղբայրությանը հակադրվում են կապիտալիստական երկրները, «որոնց նպատակն է գաղութացնել մեր երկիրը և մեզ դարձնել կապիտալիզմի ստրուկներ», և համարում է, որ քառյակը գրված է մայիսի մեկի առիթով: Է. Ջրբաշյանը հակադարձում է՝ նշելով, որ այս մոտեցումը չի տեղավորվում Թումանյանի ստեղծագործության ընդհանուր տրամաբանության մեջ: Է. Ջրբաշյանի կարծիքով. «Քաղաքական բացահայտ նպատակադրումը, օրվա որևէ հրատապ խնդրի ուղղակի արձարծումը Թումանյանի գեղարվեստական երկերին բնորոշ չէ ընդհանրապես»¹⁰: Կարծում ենք՝ վերջին պնդումն այնքան էլ չի համապատասխանում իրականությանը: Կարելի է հիշել, օրինակ, Թումանյանի քառյակները ժամանակի քաղաքական-հասարակական հարցերի վերաբերյալ. «հոգնել եմ

⁸ Թումանյան Հ. -1990, էջ 36:

⁹ Նույն տեղում, էջ 336:

¹⁰ URL: <https://bit.ly/3qASugR>

հին ընկերի ու հին ցարի արանքում», «առատ կըլնի կինը արդ/կընկնի էգի գինը արդ» և այլն: Այդուհանդերձ, պետք է համաձայնել, որ Վ. Ահարոնյանի և Ա. Տերտերյանի մոտեցումները խիստ պարզունակացնող են և համոզիչ չեն Թումանյանի ստեղծագործության ընդհանուր ծիրի տեսանկյունից: Հետաքրքրական է, որ Տերտերյանը ռուսական առաջնորդությունը տեսնում է որպես Արևելքի՝ գաղութացումից փրկություն. այստեղ բնականորեն ենթադրվում է, որ ռուսական տիրապետությունն ինքնին գաղութացում չէ և որ Արևելքը կարող է Արևմուտքի կողմից գաղութացվելուց զերծ մնալ միայն Ռուսաստանի շուրջ համախմբվելով:

Քառյակի մեջ Արևելքի ըմբռնումը բացահայտելու համար կարիք կա, կարծում ենք, դիտարկելու այն ձևերը, որոնցով Արևելքն այստեղ կառուցարկվում է: Նախևառաջ, Արևմուտքի հետ կապվում են աղետը, աղմուկը, մեքենայի ու ոսկու ստրկությունը, հոգու անապատը: Սրանցից առաջին երկուսը քառսի նշաններ են. տարբեր ընթերցումներ կարող են սրանք կապել պատերազմների ու ցեղասպանությունների, ուրբանիզացիայի և տեխնոլոգիաների զարգացման բերած առօրեական և գաղափարական աղմուկի հետ: Մեքենայի ու ոսկու ստրուկներ են բնութագրվում արևմուտքցիները. այստեղ կարծես գլխիվայր է շրջվում ազատությունների հայրենիք Արևմուտքի պատկերը, որ հանդիպում ենք ավելի վաղ շրջանի Թումանյանի հրապարակախոսության մեջ, փոխարենն Արևմուտքն ի հայտ է գալիս որպես սահմանափակումների, կախվածության, ստրկության քաղաքակրթություն, որի երկու հիմնական նշաններն են մեքենան՝ տեխնոլոգիականացումը, որի նկատմամբ Թումանյանի բացասական վերաբերմունքը տեսնում ենք նաև այլուր, և ոսկին, որ կարող է մեկնաբանվել թե՛ իբրև առհասարակ ընչաքաղցության, թե՛ մասնավորապես կապիտալիզմի նշան: Վերջին որակումը՝ հոգու անապատը, հոգևոր սովի, դատարկության, ունայնության նշան է. այս հոգևոր դրությունից արևմուտքցիները խուռներամ խուսափում են՝ ձգտելով դեպի Արևելքը: Դժվար չէ տեսնել, որ Արևմուտքի այս ձևակերպումը, որ զբաղեցնում է քառյակի մեծ մասը, սահմանագծում է այն արժեքային շրջանակը, որին հակադրվում է մեկ՝ «աստվածային» ածականով բնորոշվող Արևելքը, և ունի բանաձևային արժեք: Արևմուտքից Արևելք անցումը, ուրեմն, անցում է քառսից դեպի կոսմոս, նյութեղենից դեպի հոգևորը, անկատարից դեպի կատարյալը: Այս մոտեցումը կարելի է հանդիպել օրիենտալիստական բնույթի մի շարք արևմտյան ստեղծագործություններում: Բավական է հիշել Բայրոնի կամ Պուշկինի պոեզիան՝ տեսնելու համար, թե ինչպես է Արևելքը ձևակերպվում իբրև հոգևոր արժեքների, ճշմարիտ ազատության երազելի տարածություն: Մակայն այս մոտեցումը լիարժեքորեն չի բացատրում Թումանյանի ըմբռնումը:

Ինչպես քննարկել ենք վերևում, Թումանյանի համար Արևելքը մի տարածություն է, որին ինքը վերադառնում է՝ անցում կատարելով Պուշկինի և Լերմոնտովի ազդեցությունից, և այդ անցումը գրողը համարում է ազատագրման գործընթաց: Աստվածային Արևելքը քնարական հերոսի հոգու հայրենիքն է. սա է, կարծում ենք, քառյակի առանցքային գաղափարը: Թումանյանի համար, ինչպես ցույց ենք տվել, հայկական մշակույթն իր բնույթով արևելյան է, գրողն ինքն իրեն դիտում է որպես արևելքցի. այս ստանձնումը էականորեն տարբերվում է արևմտականացման և արևմուտքցու դիրքե-

րից օրիենտալիստական պատումների վերարտադրության ռազմավարությունից, այն ի սկզբանե հեղինակին դնում է գաղութացմամբ տրված օրիենտալիստական հարացույցի մեջ՝ իբրև այն հակառակ կողմը, այն ուրիշը, որին ուղղված է գաղութացնող հարացքը: Սա, կարծում ենք, խորապես հեղավոխական մի մոտեցում է, որը թույլ է տալիս դուրս գալ օրիենտալիզմի վերարտադրության շղթայից: Ինչպես Ֆ. Կաֆկայի «Միբենների լռությունը» պատմվածքի մեջ սիրենները հանկարծ իրենք են իրենց հայացքը նետում Ուլիսին՝ այդպիսով դառնալով սուբյեկտ, այնպես էլ այստեղ Թումանյանն է լիարժեքորեն ընդունում արևելքցու դիրքը՝ հնարավոր դարձնելով մեկ այլ՝ արևելյան սուբյեկտայնություն: Քառյակում, ուրեմն, հեղինակը ոչ թե պարզապես վերարտադրում է քառասյին Արևմուտքից դեպի աստվածային Արևելք անցման արևմտյան օրիենտալիստական պատումը, այլ արևելքցու, իր հոգևոր հայրենիքի գավակի դիրքից նկարագրում է հենց օրիենտալիստական այն փախուստը, որ տեսանելի է արևմտյան մշակույթի մեջ: Ազատագրումը, որի մասին խոսում է Թումանյանը, ազատագրումն է ինչպես օտար, արևմտյան ազդեցությունից, այնպես էլ հայության հոգևոր ու քաղաքակրթական ազատագրումը օրիենտալիզմի ծուղակից և սուբյեկտայնացումը, որ հնարավոր է դառնում Ուրիշի դերը ստանձնելու պարագայում:

Եզրահանգում. Ուսումնասիրելով Հովհ. Թումանյանի ստեղծագործության մեջ Արևելքի և Արևմուտքի, ռուսական տիրապետության, տեխնոլոգիականացման և արդիականացման, հայ մշակույթի քաղաքակրթական դիրքի ընկալումները, հանգում ենք այն եզրակացությանը, որ Արևելք-Արևմուտք հարցը՝ որպես օրիենտալիստական կառույց, ի սկզբանե կարևոր, եթե ոչ կենտրոնական դեր ունի Թումանյանի աշխարհընկալման, նրա հրապարակախոսության մեջ: Իր գեղարվեստական և հրապարակախոսական երկերում Թումանյանը բազմակողմանի և ոչ միանշանակ վերաբերմունք է ցուցաբերում ռուսական գաղութատիրական իշխանությանը՝ ընդունելով ու կարևորելով դրա լուսավորական առաքելությունը, սակայն միաժամանակ դիմադրելով դրա առաջ բերած պատումներին, իր քառյակներում ներկայացնում է Արևմուտք-Արևելք հակադրությունը որպես քառսի և կոսմոսի հակադրություն, բանաձևում քառսից կոսմոս անցումը՝ իբրև արևմուտքցիների օրիենտալիստական հայացքի բյուրեղացում, և ստանձնում է արևելքցու դիրքն այս հակադրամիասնության մեջ՝ այդպիսով հնարավոր դարձնելով արևելքցու սուբյեկտայնությունը:

ПРОБЛЕМА ОРИЕНТАЛИЗМА И КОНСТРУИРОВАНИЕ "ВОСТОКА" В ТВОРЧЕСТВЕ И ПУБЛИЦИСТИКЕ ОВАНЕСА

ТУМАНЯНА

Мирзоян А.

Ключевые слова: *ориентализм, Ованес Туманян, четверостишия, публицистика, Арсельк, постколониальные исследования, годернизация, рационализация, субъективация.*

Рассматривая представления о Востоке-Западе, российском господстве, технологизации, модернизации, цивилизованном положении армянской культуры в творчестве Ованеса Туманяна, мы видим, что проблема Восток-Запад как ориенталистская структура изна-

чально имеет важную, если не центральную роль в мировоззрении Туманяна. В своих художественных и публицистических произведениях Туманян проявляет многогранное, неоднозначное отношение к российской колониальной власти, принимая и навязывая ее просветительскую миссию, но в то же время сопротивляясь приносимым ею нарративам. В своих четверостишиях он представляет противопоставление Запада и Востока как противостояние хаоса и космоса и формулирует переход из хаоса к космосу как кристаллизацию ориенталистского взгляда Запада, и принимает позицию человека Востока в этом антагонизме, таким образом делая субъектность Востока возможной.

THE PROBLEM OF ORIENTALISM AND THE DESIGN OF THE "EAST" IN THE WORKS AND PUBLICISM OF HOVHANNES TUMANYAN

Mirzoyan A.

Key words: *orientalism, Hovhannes Tumanyan, quatrains, journalism, Arselk, post-colonial studies, modernization, rationalization, subjectification.*

Considering the ideas around East-West relations, Russian dominance, technologization, modernization and the civilizational position of Armenian culture in the works of Hovhannes Tumanyan, we see that the East-West problem as an orientalist structure initially has an important, if not central, role in Tumanyan's worldview. In his artistic and journalistic works, Tumanyan shows a multifaceted, ambiguous attitude towards the Russian colonial power, accepting and stressing the importance of its enlightening mission, but at the same time resisting the narratives it brings, in his quatrains he presents the opposition of the West and the East as an opposition of chaos and cosmos, formulates the transition from chaos to cosmos as a crystallization of the Western orientalist gaze, and takes the position of the Easterner in this antagonism, thus making the subjectivity of the East possible.

Գ ր ա կ ա ն ու թ յ ու ն

1. **Ահարոնեան Վ. -1936**, Յովհաննես Թումանյան. մարդը և բանաստեղծը, Բոստոն:
2. **Թումանյան Հ. -1990**, Երկերի լիակատար ժողովածու, հատոր 2, Երևան:
3. **Թումանյան Հ. -1995**, Երկերի լիակատար ժողովածու, հատոր 7, Երևան:
4. **Թումանյան Ն. -1987**, Հուշեր և գրույցներ, 2-րդ բարեփոխված հրատ., Երևան:
5. **Said E. -1978**. Orientalism, London.
6. URL: <https://bit.ly/3qASugR>

Ընդունվել է՝ 04. 03. 2022
Գրախոսվել է՝ 25. 03. 2022
Հանձնվել է տպ.՝ 25. 05. 2022

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Արթուր ՄԻՐԶՈՅԱՆ՝ մագիստրանտ, Հայաստանի ամերիկյան համալսարանի հումանիտար և հասարակական գիտությունների ֆակուլտետի հայոց լեզվի և գրականության ամբիոնի ասիստենտ, էլ. հասցե՝ mirzoianarthur@gmail.com